

Spis treści

1	Unitarność	1
1.1	Postać Cayley'a operatora ewolucji	1
2	Metody stabilne, unitarne i jawne	2
2.1	Równanie dyfuzji	4
2.2	Więcej wymiarów	4
3	Problemy graficzne	4
3.1	Rzutowanie	5
3.2	Poziomice	5
3.3	Problem niewidocznych linii	7

TEMAT: ZALEŻNE OD CZASU RÓWNANIE SCHRÖDINGERA. RUCH PAKIETÓW FALOWYCH. SCHEMAT JAWNY, STABILNY I UNITARNY.

Podstawa: H.M. Schey. J.L. Schwartz, Computer-Generated Motion Pictures of One-Dimensional Quantum Mechanical Transmission and Reflection Phenomena, *Am. J. Phys.*, **35** (1967) 177

1 Unitarność

Pokazany w poprzednim wykładzie schemat iteracyjny rozwiązania równania Schrödingera zależnego od czasu jest schematem jawnym (tzn. ψ_{n+1} jest wyliczane na podstawie poprzedniego kroku ψ_n) lecz nie jest schematem unitarnym. Operator ewolucji $\exp(\pm i\Delta t\hat{H})$ zastąpiliśmy tam wyrażeniem $1 \pm i\Delta t\hat{H}$, które nie zapewnia unitarności funkcji falowej ($\int |\psi|^2 dx \neq 1$). Podobnie jest z prostymi schematami niejawnymi opartymi na tym wyrażeniu. Eliminują one niestabilność numeryczną lecz problem niezachowania unitarności wciąż pozostaje. Przyjrzyjmy się stabilnej metodzie niejawnej. Otrzymamy ją następująco. Funkcja falową ψ^{n+1} w chwili Δt potraktujemy chwilowo jako daną. Na jej podstawie wyliczymy ψ^n . Ponieważ $\psi(\Delta t) = \exp(-i\Delta t H)\psi(0)$, więc $\psi(0) = \exp(i\Delta t \hat{H})\psi(\Delta t)$. Stąd, rozwijając w szereg Taylora, mamy

$$\psi_j^n = \psi_j^{n+1} - (i\Delta t/\Delta x^2)[\psi_{j+1}^{n+1} - 2\psi_j^{n+1} - \psi_{j-1}^{n+1} - \Delta x^2 V_j \psi_j^{n+1}].$$

Równanie to, chociaż stabilne, daje niejawnie ψ^{n+1} . Metoda jest, jak to nazywamy, typu *implicit*. Aby wyznaczyć ψ^{n+1} potrzeba stosować specjalne techniki algebraiczne.

Ważniejszy jest jednak problem unitarności ψ .

1.1 Postać Cayley'a operatora ewolucji

Prostym przybliżeniem operatora ewolucji $\exp(i\Delta t\hat{H})$ jest jego postać Cayleya

$$(1 - \frac{1}{2}\Delta t\hat{H})/(1 + \frac{1}{2}\Delta t\hat{H}), \quad (1)$$

która dodatkowo zapewnia dokładność do rzędu Δt^2 .

Stosując postać Cayleya operatora ewolucji możemy teraz zapisać

$$\psi_j^{n+1} = (1 - \frac{1}{2}\Delta t\hat{H})/(1 + \frac{1}{2}\Delta t\hat{H})\psi_j^n, \quad (2)$$

Po prostych obliczeniach dostaniemy następujący schemat różnicowy

$$\begin{aligned} \psi_{j+1}^{n+1} + (i\frac{2\Delta x^2}{\Delta t} - \Delta t^2 V_j - 2)\psi_j^{n+1} + \psi_{j-1}^{n+1} = \\ -\psi_{j+1}^n + (i\frac{2\Delta x^2}{\Delta t} + \Delta t^2 V_j + 2)\psi_j^n - \psi_{j-1}^n. \end{aligned} \quad (3)$$

Równanie to jest stabilne, zapewnia unitarność, lecz nie daje jawnie wartości dla ψ_{n+1} .

2 Metody stabilne, unitarne i jawne

Podstawa: Richardson, John L., Visualizing quantum scattering on the CM-2 supercomputer, *Computer Physics Communications* **63** (1991) pp 84-94 Dyskutowane poprzednio metody były oparte na przybliżeniu dla operatora ewolucji funkcji falowej, który jest formalnym rozwiązaniem równania Schrödingera. Równanie ewolucji jest postaci

$$\psi(x, t) = \exp(-i\frac{t-t_0}{\hbar}\hat{H})\psi(x, t_0). \quad (4)$$

Najprostsza metoda (niestabilna) była oparta na przybliżeniu

$$\exp(-i\frac{\Delta t}{\hbar}\hat{H}) = 1 - i\frac{\Delta t}{\hbar}\hat{H} + \mathcal{O}([\frac{\Delta t}{\hbar}\hat{H}]^2). \quad (5)$$

Prowadziło to do rozbieżności metody.

Drugie przybliżenie było oparte na postaci Cayleya operatora ewolucji (patrz 1). Ta metoda była wprawdzie stabilna numerycznie lecz niejawna i kosztowna numerycznie gdyż wymagała złożonych obliczeń prowadzących do rozwikłania niejawnego schematu ewolucji.

Metoda, którą podaje Richardson, jest również oparta na przybliżeniu operatora ewolucji, lecz jest to metoda zarówno jawna, jak i unitarna, i stabilna numerycznie.

Operator ewolucji zapisywany jest najpierw w postaci sumy operatora energii kinetycznej $\hat{T}$ i potencjalnej $\hat{V}$. Dalej $\hat{T}$ rozkłada się na sumę M części $\hat{T} = \sum_{l=1}^M \hat{T}_l$, dla których łatwo jest policzyć $\exp \hat{T}_l$. Następnie korzystamy z tzw. przybliżenia iloczynowego Trottera:

$$\exp(-i\frac{\Delta t}{\hbar}\hat{H}) = \left(\prod_{j=1}^M \exp(-i\frac{\Delta t}{\hbar}\hat{T}_j) \right) \exp(-i\frac{\Delta t}{\hbar}\hat{V}) + \mathcal{O}(\Delta t^2) \quad (6)$$

Błąd jaki tutaj popełniamy zależy od wartości komutatorów $[T_l, T_l']$, $[T_l, V]$ i od wielkości kroku czasowego Δt .

W przypadku jednego wymiaru przestrzennego podział operatora $\hat{T}$ można określić z formuły różnicowej dla Laplasjanu:

$$(\hat{T}\psi)_n = \frac{\hbar^2}{2ma^2}[2\psi_n - \psi_{n-1} - \psi_{n+1}].$$

Macierz T jest postaci

$$[T] = \frac{\hbar^2}{2ma^2} \begin{pmatrix} 2 & -1 & 0 & \dots & 0 & -1 \\ -1 & 2 & -1 & \dots & & 0 \\ 0 & -1 & 2 & -1 & \dots & 0 \\ \dots & & & & & \\ 0 & \dots & & -1 & 2 & -1 \\ -1 & 0 & \dots & 0 & -1 & 2 \end{pmatrix} \quad (7)$$

Macierz ta daje się zapisać jako suma następujących macierzy

$$[T_e] = \frac{\hbar^2}{2ma^2} \begin{pmatrix} M & 0 & 0 & \dots & 0 \\ 0 & M & 0 & \dots & 0 \\ \dots & & & & \\ 0 & \dots & 0 & M & 0 \\ 0 & 0 & \dots & 0 & M \end{pmatrix} \quad (8)$$

oraz

$$[T_o] = \frac{\hbar^2}{2ma^2} \begin{pmatrix} 1 & 0 & 0 & \dots & -1 \\ 0 & M & 0 & \dots & 0 \\ 0 & 0 & M & \dots & 0 \\ \dots & & & & \\ 0 & \dots & 0 & M & 0 \\ -1 & 0 & \dots & 0 & 1 \end{pmatrix}, \quad (9)$$

gdzie M jest macierzą kwadratową 2×2

$$M = \frac{\hbar^2}{2ma^2} \begin{pmatrix} 1 & -1 \\ -1 & 1 \end{pmatrix}. \quad (10)$$

Macierze $[T_e]$ i $[T_o]$ są sumami prostymi macierzy M . Łatwo jest obliczyć exponentę macierzy M . Mamy mianowicie

$$\begin{aligned} \exp(-i\frac{\Delta t}{\hbar}M) &= 1 + [\exp(-i\epsilon) - 1] \frac{ma^2}{\hbar^2} \\ &= \frac{1}{2} \begin{pmatrix} 1 + \exp(-i\epsilon) & 1 - \exp(-i\epsilon) \\ 1 - \exp(-i\epsilon) & 1 + \exp(-i\epsilon) \end{pmatrix} = \frac{1}{2} \begin{pmatrix} \alpha & \beta \\ \beta & \alpha \end{pmatrix} \end{aligned} \quad (11)$$

gdzie $\epsilon = \Delta t \hbar / ma^2$, a $\alpha = 1 + \exp(-i\epsilon)/2$ i $\beta = 1 - \exp(-i\epsilon)/2$. Macierz $\exp(-i\frac{\Delta t}{\hbar}M)$ jest unitarna i posiada wartości własne $\lambda_1 = 1$, $\lambda_2 = \exp(-i\epsilon)$.

Z a d a n i e 1.

Proszę sprawdzić słuszność ostatniej formuły. Obliczyć wartości własne M i $\exp(-i\epsilon M)$.

Zapiszmy wyniki w postaci operatorowej

$$(\hat{T}_e\psi)_n = \frac{\hbar^2}{2ma^2} \left(\psi_n - \frac{1}{2}(1 - (-1)^n)\psi_{n-1} - \frac{1}{2}(1 + (-1)^n)\psi_{n+1} \right), \quad (12)$$

$$(\hat{T}_o\psi)_n = \frac{\hbar^2}{2ma^2} \left(\psi_n - \frac{1}{2}(1 + (-1)^n)\psi_{n-1} - \frac{1}{2}(1 - (-1)^n)\psi_{n+1} \right). \quad (13)$$

Exponenta tych wyrażeń jest postaci

$$\left\{ \exp(-i\Delta t/\hbar\hat{T}_e\psi) \right\}_n = \left(\alpha\psi_n - \frac{\beta}{2}(1 - (-1)^n)\psi_{n-1} - \frac{\beta}{2}(1 + (-1)^n)\psi_{n+1} \right), \quad (14)$$

$$\left\{ \exp(-i\Delta t/\hbar\hat{T}_o\psi) \right\}_n = \left(\alpha\psi_n - \frac{\beta}{2}(1 + (-1)^n)\psi_{n-1} - \frac{\beta}{2}(1 - (-1)^n)\psi_{n+1} \right). \quad (15)$$

2.1 Równanie dyfuzji

Wyniki dotyczące stabilności, dyskutowane tutaj dla przypadku równania Schrödingera, są również słuszne dla równania dyfuzji. Podstawienie $t \rightarrow -it$ i $V = 0$ przekształca wszystkie wzory otrzymane dla równania Schrödingera w klasyczne równanie dyfuzji. Operatory unitarne zamieniane są rzeczywistymi operatorami o wartościach własnych mniejszych niż jeden i stabilność metody jest zapewniona.

2.2 Więcej wymiarów

W przypadku większej liczby wymiarów wyrażenia są niewiele bardziej skomplikowane.

Z a d a n i e 2.

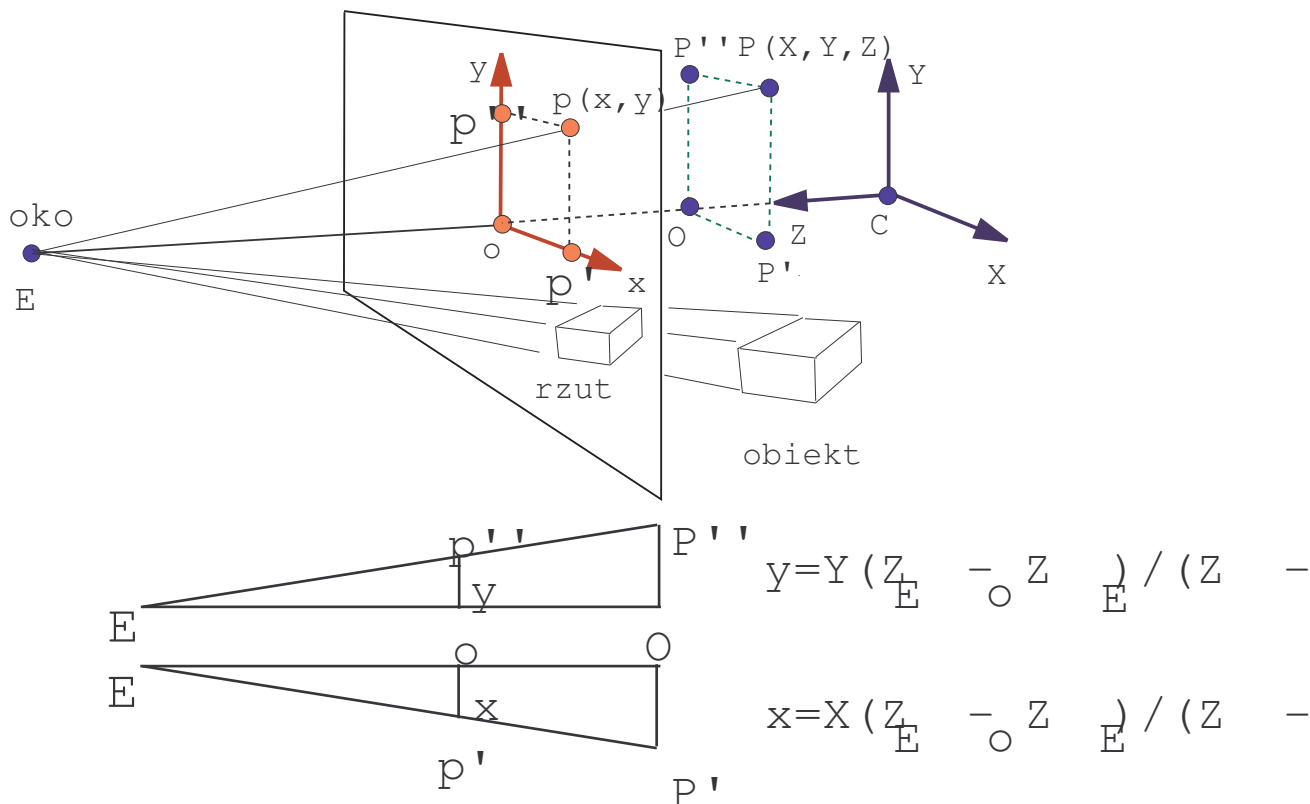
Otrzymać wzory różnicowe dyskutowanej metody dla przypadku n -wymiarowego równania Schrödingera lub równania dyfuzji.

3 Problemy graficzne

Ponieważ dyskutowane wyżej problemy można przedstawić graficznie zajmiemy się przez chwilę sposobami reprezentacji danych na ekranie. Dyskusja będzie dotyczyć trzech spraw. Pierwsza to proste rzutowanie figur 3 wymiarowych, druga to rysowanie poziomicy (konturów), a trzecia to problem niewidocznych linii na rysowanych rzutach.

3.1 Rzutowanie

RZUTOWANIE

Rzutowanie figur na ekran. (Patrz tekst)

Łatwo sprawdzić słuszność następujących równości

$$x = |OP'| \cdot |EO|/|EQ| = X(Z_E - Z_O)/(Z_E - Z) \quad (16)$$

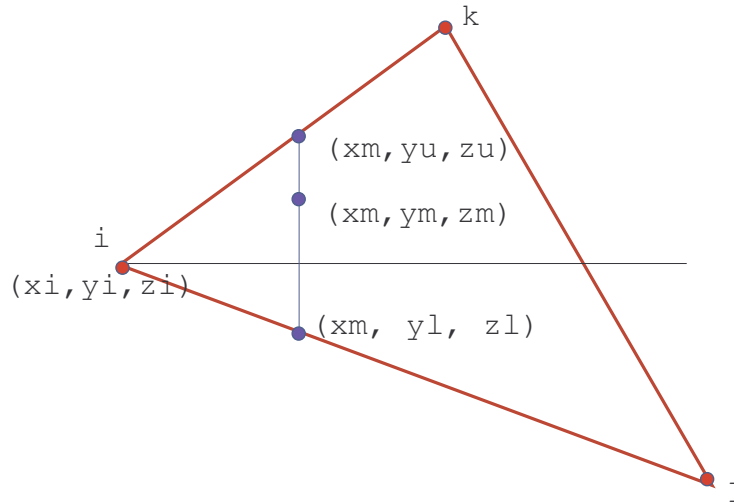
$$y = Y(Z_E - Z_O)/(Z_E - Z) \quad (17)$$

Zadanie 3.

Napisz program w Java^{TM} (klasa), który rzutuje figurę o zadanych wierzchołkach (x_i, y_i, z_i) na ekran. Zastosuj do kilku wybranych figur przestrzennych.

3.2 Poziomice

Poziomice są liniami jednakowej wartości funkcji $z = f(x, y)$, a więc określone są równaniem $z = const$. Najwygodniej jest podzielić obszar określoności funkcji f na trójkątne podobszary. Interpolacja wielkości z w takim elementarnym obszarze trójkąta przebiega następująco (patrz rysunek).

Interpolacja z w punkcie wewnętrznym (x_m, y_m) trójkąta $(i-j-k)$.

Najpierw znajdujemy najdalej wysunięte punkty w x :

$$x_{min} = \min(x_i, x_j, x_k), \quad x_{max} = \max(x_i, x_j, x_k).$$

W celu zbadania całego obszaru trójkąta przesuwamy linię $x = x_m$ od x_{min} do x_{max} . Dla każdej wartości x_m znajdujemy granice zmienności y . Nazwiemy je y_l oraz y_u . Są one ograniczone dwoma bokami trójkąta $i-j-k$. Trzeci bok nie jest ważny i wykluczamy go z rozważań. Aby sprawdzić, który to bok sprawdzamy czy x_m leży poza przedziałem (x_p, x_q) , gdzie $p, q = i, j, k$. Jeśli np. x_m leży poza przedziałem (x_k, x_j) (patrz rysunek), to bok ij wykluczamy z procedury znajdowania y_u i y_l dla $x = x_m$. Jeśli x_m przekroczy x_k to znajdzie się na zewnątrz (x_i, x_k) i w konsekwencji wykluczamy bok ik . Jeśli będziemy wyznaczać x_u i x_l z równań boków ik oraz ij , jak na rysunku, to dostaniemy

$$y_u = y_i + (y_k - y_i)(x_m - x_i)/(x_k - x_i),$$

$$y_l = y_i + (y_j - y_i)(x_m - x_i)/(x_j - x_i).$$

Jeżeli $x_k = x_i$ lub $x_j = x_i$ to y_u i y_l są równe maksymalnej i minimalnej wartości y . Podobne formuły interpolacyjne stosujemy dla z otrzymując z_u i z_l w punktach (x_m, y_u) i (x_m, y_l) (wystarczy zamienić y -ki przez z -ty w równaniach). Znajomość granic z_l i z_u na linii x_m pozwala znaleźć wartość z w punkcie y_m przez interpolację

$$z(x_m, y_m) = z_m = z_l + (y_m - y_l)(z_u - z_l)/(y_u - y_l).$$

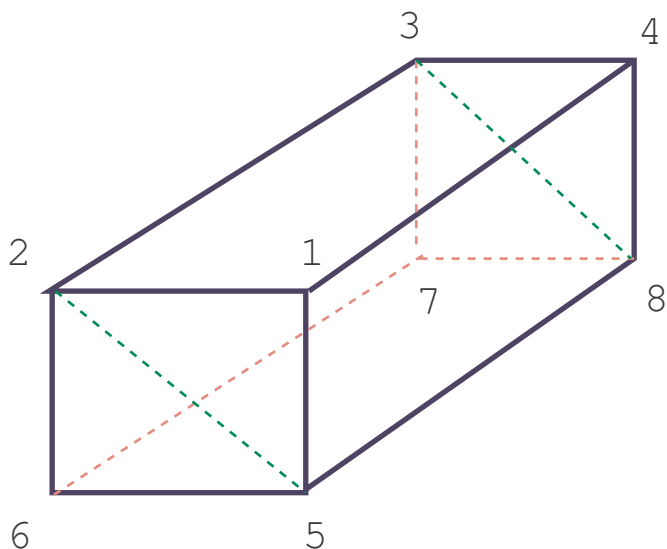
Zmieniając x_m w granicach (x_{min}, x_{max}) i y_m oraz y_m w granicach (y_l, y_u) możemy znaleźć z we wszystkich interesujących nas punktach trójkąta $i-j-k$. Należy przy tym dobrać wielkość przyrostów Δx , Δy tak by otrzymać w miarę gładkie krzywe.

Z a d a n i e 4.

(Dla zainteresowanych) Napisz program dokonujący triangulacji dziedziny $z = f(x, y)$ i znajdujący poziomice $z = const$.

3.3 Problem niewidocznych linii

Które linie rysowanej na ekranie figury są widoczne, a które nie? Jak je odróżnić? Problem ten prosto opisał H.N. Lerman (Software Age, July, 1970). Aby zrozumieć na czym to polega spójrzmy na rysunek prostopadłościanu.

Prostopadłościan.

Zewnętrzne wierzchołki prostopadłościanu wraz z łączącymi je krawędziami są zawsze widoczne. Wewnętrzne wierzchołki mogą być albo widoczne albo niewidoczne. Zależy to od tego, z której strony kartki papieru znajdują one się znajduje, a więc zależy to od wartości współrzędnej z wierzchołka. Np., jeśli kartka papieru (ekran) ustawimy tak by przechodził przez $z = 0$ to wierzchołki o $z < 0$ (i punkty linii o $z < 0$) nie powinny pojawić się na rysunku.

Z a d a n i e 5.

(Dla zainteresowanych) Napisz program który rysuje powierzchnię $z = f(x, y)$ bez linii niewidzialnych.